

TALIESIN (Spring Green, Wisconsin)

Taliesin, Frank Lloyd Wright wisconsini háza és műterme, a Wright-iskola megalapításának színhelye Chicago-tól északra, Madisontól egyórányi autóútra található. Wright welszi gyökerű, ezért a város zajától távol épült együttest egy welszi bárd után Taliesinnek nevezte el. A mondák szerint Taliesin lovag a művészeteket képviselte Arthur király udvarában. Taliesin angolul „shining brow”, ami fényes sziklát, vagy fényes homlokot egyaránt jelent, így utal arra a dombra is, ami köré épült. Taliesin a Wright-rajongók zarándokhelye, és sokak szerint a világ egyik legszebb lakóháza. Jelenleg emlékház, csak előzetes bejelentkezéssel látogatható. A Taliesin Építésziroda és a Frank Lloyd Wright Építészeti Iskola is itt, önálló épületben működik, a gazdasági részek is külön épületben vannak. A turisták zömét a külön erre a célra kialakított, még Wright idejében tervezett, de csak 1976-ban megnyílt Visitor Cent er-ben fogadják.

A dimbes-dombos vidék, a kontinentális szubalpin klíma, a barátságos zöld lankák, tölgyek, platánok, fenyők, gyümölcsfák és szőlőtőkék a pannon tájra emlékeztetnek. A vidéken az erózió évezredes nyomai, lekerekített, puha formák, lágy színek. Eredetileg még Wright anyja vette a 70 hektáros területet, ami azóta többszörösére növekedett. Első, ma is álló épülete a Unity Chapel, Wright talán első munkája, amelyen még a Chicago-i építész, Lyman Silsbee irodájában dolgozott 1886-ban. 1887-re nyúlik vissza a Hillside Home School (magán művészeti iskola, az USA első koedukált iskolája), melyet Wright nagynénjei létesítettek (ez volt az akkor 20 éves Wright első megépült terve).

Wright 1911 körül, élete válságos időszakában menedékként vonulhatott ide vissza. Ekkor kilépett korábbi életéből, és szinte a nulláról kezdte újra. Nemcsak családját, feleségét és hat gyereket, jól berendezett házat, de ügyfeleit, menő praxisát 10 rajzolóval és sikeres stílusát is elhagyta.

Sokat töprenghet az ember, vajon mi készítette a befutott építész, kora ünnepelt, és minden szempontból elismert művészt arra, hogy 44 éves korában ilyen lépésre szánja el magát, amellyel felégette maga mögött a hidakat. Nyilván tudatában volt annak, mit tesz, és mik lesznek „hütlenségének” a következményei társadalmilag és egzisztenciálisan. Csak arról lehet szó, hogy egy minden másnál erősebb törvénynek, az *út törvényének* engedelmesskedett. A Tao ősi tanítása szerint nem a cél a fontos, hanem az út, mert az út a cél. Az úthoz kell hűségnek maradni. Wright elhagyta a jómódú középosztály biztos révét, mert teher lett számára a saját maga teremtette szerep és stílus. Ahogy egy épület realitását nem a falai és a tető adják, hanem a közbezárt tér, melyben az élet van, az építész számára megépült házai csak tevékenységének látható burkát jelentik. Az építész a megépült háziért ünnepelték, de ő már előbbre tartott, olyan problémákkal küzdött, melyek más számára még láthatatlanok voltak, de számára realitás volt. Ez szellemi kérdés, ami pedig annyi, mint szakadatlanul újjászülni és megújulni. Hamvas Béla paradoxona szerint egyetlen stílusba zárva lenni, *to be* annyi, mint *not to be*. Az életrendnek fel kell bomolnia, ha túl

keveset akar az ember. Ilyen válságba került Wright, aki csaknem száz, ma is kiválóan működő ház megépítése után, a saját maga által teremtett préri-stílusban nem tudott tovább haladni. A prérikorszak csúcsát jelentő 1908-as Robie-ház (terve 1906) után környezete vállonveregetős elismerése nem elégítette ki, a siker pusztán pénzügyi kiaknázása távol állt tőle, és egyre inkább foglalkoztatta az ÜGY, az ÉPÍTÉSZET ÜGYE. Ez – Wright küldetése – minden másnál fontosabb volt.

Egy biztos pont, ahonnan senki és semmi nem tudja kimozdítani

Az útról először az épület előtti tavat pillanthatjuk meg. Körbenézve a békés természet vesz körül, házak nincsenek, látótávolságban csak a Unity Chapel egyszerű, sötétvörösre pácolt faépülete látszik. Az út mentén faszor, a tó előtti földterületen gazdálkodnak, mindenhol gondosan nyírt gyep. A környezetébe simuló háznak csak egy kis részletét látni az útról. Az ősfák takarásában egy domb tetején áll, de nem pont a domb tetején, hanem egy kissé a dombtető alatt. Wright elve volt, hogy nem építette a házait egy domb vagy hegy tetejére, hanem a táj szövetébe szervesen illesztette az épületeit. Úgy tanította, hogy ha egy domb tetejére kerül egy ház, akkor lefejezi a dombot, mert a ház akar a domb helyére kerülni. Egy indián közmondás szerint nem a föld tartozik mihozzánk – mi tartozunk a földhöz.

Taliesinben békés a táj. A töből egy kis mesterséges vízesezt alakítottak ki, az ide épített házi erőmű látja el árammal az épületegyüttest. A zuhatag fölötti hídon kell átmenni a megérkező

látogatónak, mint egy középkori várban. A belső udvarok köré szerveződő földszintes tömegű, lapos hajlású tetőkkel fedett épületcsoport folyamatosan növekedett. Wright 48 évet töltött Taliesin építésével és fejlesztésével, többször újjáépítette a tűzvészek után. Az épületek terméskő falazattal és faszindely fedéssel készültek. Az épület eredetileg lakószárnyból (tágas nappali, három háló, konyha, fürdők és teraszok), műteremből és istállókból állt (*Taliesin I.*). A lakószárnyat tornácós loggia kötötte össze a dolgozószobával, ahol négy rajzasztal állt. Az épületszárnyak U-alakban egy belső udvart fogtak közre. A lakószárny 1914-ben leégett, de nagyobb és továbbfejlesztett módon azonnal újjáépítették (*Taliesin II.*) Jelentősen megnagyobbodott a műterem is, amelyet tűzbiztos irattárolóval láttak el. 1925-ben villámcsapás miatt ismét tűz pusztította el a lakószárnyat, de újjáépült, és Wright jelentősen megnövelte az együttest nyugati irányban. A munkatársak és családjaik számára lakóhelyiségek épültek egy második udvarral, a harmadik udvarba kerültek a kocsiszínek, garázsok, istállók, tárolók és egy további negyedik, nyitottabb udvarba kerültek a vendégautók, garázsokkal és melléképületekkel. Később is folyamatosan bővült az épületegyüttes, megépült a nagy konzolos erkély, Wright hálószobája, a gát, a kert, stb. A házat gyakran a segédek (apprentice-ek) építették. Egy-egy falrészleten látható, hogy jött bele a munkába az, aki készítette. A nyílászárók valamint az összes bútor is házilagosan készült. Egy-egy részletet megnézve az egyszerűség és ötletesség tűnik fel, nem a mivesség, mintha három dimenziós vázlatok lennének. Ez a kreativitás és szabad kísérletezés felszabadító atmoszférát teremt. A ház semmilyen részlete nem gyári, minden egyedi, kézzel és helyszínen készült.

*Egy nyugodt és csendes hely,
melyet az alkotásnak lehet szentelni*

Nagyon erősen érződik a keleti hatás az épületen, a kazettás ablakosítások, a piros (cherokee-red) szín használata, a Buddha szobrok, a japánkertek, a lapos hajlású tetőtömegek nyugodtságot és erőt sugároznak. Távol a civilizáció nyüzsgésétől és zajától, teljesen az alkotásnak szentelhette magát Wright.

A szűk, nyomott előtérből változó belmagasságú, nagyvonalú fogadóterembe jutunk, ahol akár 40-50 ember is kényelmesen le tud ülni a fixen beépített kanapékra, padokra, fotelokba. Ebben a térben több kandalló és hatalmas zongora szolgálja a vendégeket. Az innen nyíló óriási konzolos erkélyről pazar kilátás nyílik a környező dombokra, erdőkre. Wright hálószobája a lakószárny végén van. Egyszemélyes diványon aludt Wright, aki gyakran felkelt éjszaka, ha valami eszébe jutott, és le akarta rajzolni. A szoba közepén hatalmas rajzasztal, ami fölülről kapja a természetes fényt. Több kis fadobozban az érmei, kítüntetései. Az asztal körül szobrok, kövek, növények, pár tő kiszáritott kukorica, az asztalon a híres színes ceruzák.

Wright alapvetően farmer-természetű volt. Szeretett a természetben sétálni, a ház körül komoly mezőgazdasági termelést folytattak, nagyjából önellátóak voltak. Taliesin lakóház, a munkatársak lakhelye, építésműterem, farm és pihenőhely egyben. Saját áramtermelő berendezése, benzinkútja és vízrendszere van. Minden nagyobb helyiségben hatalmas kőből rakott nyílttűzű kandalló. Majdnem minden lakóhelyiségből ki lehet menni a kertbe vagy egy erkélyre. A szobák belső falai sehol nem fehérek, a föld színeire vannak festve. Látszik, hogy itt számolt le magában a városban lakással. Egy helyet akart, ahol szabadon növekedhet, távol a világtól, egy csendes helyet, ahol elmélyülhet, egy biztos pontot, ahonnan senki és semmi nem tudja kimozdítani.

A továbblépés a préri-korszakból

Wright saját korábbi stílusát is porig rombolta. A továbblépéshez vezető út első lépése az egyszerűsödés volt, a korábban elért eredmények leszűrése, mintegy esszenciája, a felesleges dolgok elhagyása és nyitás az új, még feltáratlan területek felé. Az Oak Park-i lakóházaihoz képest szabadabban bánik a térrel, ez azt jelenti, hogy felszabadította az életet a konvenciók alól, az élet került középre, más szóval az egyéniség. Az egész épület tulajdonképpen egyetlen helyiség, mint Thoreau házában, eltűnnek a hagyományos értelemben vett szobadobozok. Eltűnnek a múlt formális funkciójú helyiségei, a polgári ebédlő, a cselédszárny, középre kerül a konyha. Nincs „fontos”, és „alarendelt” funkció. Az élet szent, minden tevékenységével együtt. Eltűnnek a frontok, a hagyományos, szép homlokzatok, a tengelyek, a 2D-s építészeti, a klasszicista papírépítészeti utolsó nyomai, helyette az épület térbe kerül, nincs kitüntetett homlokzata, ez néha furcsa, „szabálytalan” homlokzatokat eredményez.

Újfajta térdinamika jelent meg, ami az épület bejárása, belakása közben nyilvánul meg az embernek. A terek tudatosan szűkülnek vagy tágulnak, az épület olyan, mint egy patakmeder, melyben az emberi tevékenység az áramlás, az épített tér képezi az ellenállásokat. Megváltozott a kint és bent viszonya, megszűntek a hagyományos értelemben vett ablakok – lyukak a falon – hogy helyükre virágablakok, földig érő üvegezések kerüljenek. Eltűnt a préri-korszak míves és kifinomult századfordulós polgári környezete, hogy egyszerűbb, felszabadultabb,

természethez közelebb építészetnek adjon helyet. Elhagyta a várost, hogy a szomszédok helyett a Természetet lássa, a Napot, a fákat, az eget, vizet és földet, állatokat és növényeket. Eltűntek a színes ólomüvegek, tölgyfa burkolatok, mives nyílászárók, lépcsőházak, hogy helyükre rétegelt falemezek, rusztikusan rakott terméskő, linóleum, házilag készült asztalosmunka kerüljön. Az emeletes tömegek helyett egyszerű földszintes tömegeket épít, így megnyeri a mennyezet formálásának szabadságát, mely sehol sem sík. Vagy ferden követi a tető hajlását, vagy megtörik, és polcokkal, beugrásokkal, rejtett világítással tagolt. Wright saját magán kísérletezte ki új építészetét, mint ahogy az Oak Park-i házán alakította ki a préri-stílust – megszabadulva a kor irányzatától, a viktoriánus stílustól.

Taliesin tanúja e szellemi küzdelemnek, a néhol esetleges megoldásokkal, de éppen az benne a megragadó, hogy nem próbál meg „viselkedni”. A kígyó is elbűjlik, mikor levedli előző bőrét. Bármilyen sikeres is volt a századfordulós préri-építészet, az idők megváltoztak. Az első világháború után semmi nem maradhatott a régiiben.

Az organikus építészet megszületése

Taliesinhez köthető az organikus építészet gondolatának megszületése, mint ahogy Oak Park-hoz a préri korszak építészete. A szellemi elődök – Whitman, Emerson, Thoreau nyomdokain járva, Wright az életét tette fel az új építészet megteremtésére. *A stílus fontos, egy stílus nem* – mondta. Taliesinben az alábbi jelmondat fogadja a belépőt a műterem ajtója fölé vésvé:

LOVE IS THE VIRTUE OF THE HEART
SINCERITY THE VIRTUE OF THE MIND
COURAGE THE VIRTUE OF THE SPIRIT
DECISION THE VIRTUE OF THE WILL
– *The organic commandment* –

A SZERETET A SZÍV ERÉNYE
KOMOLYSÁG A GONDOLKOZÁS ERÉNYE
BÁTORSÁG A SZELLEM ERÉNYE
HATÁROZOTTSÁG AZ AKARAT ERÉNYE
– *Az organikus parancsolat* –

Ha nem szó szerint fordítjuk, akkor úgy is mondhatnánk, a szívből jön a szeretet, a gondolkozásból fakad a komolyság, az akaratból a határozottság, és a szellem bátorságot szül.

Elgondolkodtató mondatok. A négy állítás egyszerre van jelen, így teljes a kép. Gondolkodás, érzés, akarat és szellem. Szeretet, komolyság, határozottság és bátorság, csupa olyan fogalom, ami nincs automatikusan benne a világban, amiket bele kell vinni. Fontos a sorrend is, az a tény, hogy a szívvel kezd. Szív nélkül nem érvényes, ezért nem steril dogmákat ad, mint Le Corbusier, aki öt kulcsfogalomban határozta a modern építészet ismérveit. Wright nem azt állítja, hogy organikus gondolat = Unit-system, konzolok, Usonian House, Broadacre-city, Természet, kontinuitás, áramló tér, – vagy bármi a korszakos felfedezései közül, amikért pedig egész életében dolgozott. Nem utánozható sémákat akart adni, és követőinek így teszi magasra a mércét. Arra ösztönzi az embert, hogy érdeklődését szeretettel követve, vegye komolyan magát, és saját útját járja. Wright egyébként úgy vélekedett, hogy az első organikus építész Krisztus volt, mert azt tanította nekünk, hogy „az Isten királysága benned lakik”.

A Wright-iskola megalakítása,

az „apprentice” intézménye, Fellowship

Taliesinben alakult meg a híres Wright-iskola. A lakóháztól néhány kilométerre épült meg, és az 1932-es indulás óta működik. Az apprentice (tanonc, mesterlegény, segéd) intézményét Taliesinben vezette be Wright. Az 1929-es válságot követően

megszűntek az építkezések az USA-ban, csődbe mentek az építetők, így az építészek, kivitelezők is. Wright megbízásai is meghiúsultak, és évekig nem akadt munka. Wright az időt gondolatai rendezésével töltötte, megírta önéletrajzát, és tapasztalatai átadása céljából egy nemzetközi építésziskola indítását határozta el. A világ minden tájáról jöttek a hallgatók.

A *Frank Lloyd Wright School of Architecture*, és az ebből kinövő Taliesin Fellowship nem csak építésziskola volt, ez volt Wright építészirodája is. Először a Broadacre City modelljén dolgoztak, később, amikor fellendültek az építkezések, az egyre szaporodó megbízásokat a tanoncok segítségével dolgozta fel Wright. Egy-egy házat végigvitte az apprentice, tervezői felügyeletet ellátva, így biztosította Wright, hogy az építész végig jelen legyen a ház megszületése során, az építető és a kivitelező között harmadik, egyenrangú félként. Üzletileg is sikeres volt ez az elgondolás, így sikerült 10 % tervezési díjat elérni. Az apprentice alapkövetelménye az elmélyült érdeklődés volt. A legjobbak, mint pl. Wesley Peters, később maguk is mesterekké váltak. Az építész munka a hatalmas műteremben folyt – volt idő, hogy 60 segéd is dolgozott egyszerre. A barnára pácolt fa rácsostartók olyanok, mint egy erdő a rajzablak fölött. A hatalmas bekötött portfólió a bejáratnál a híres munkákkal (a *Vízésés-ház* meg a többiek), a falakon és a rajzsztalokon a könyvekből ismert színes rajzok. Rejtély, hogy tudott minden munka úgy kimenni, hogy azokat Wright személyesen ellenőrizte, rajta volt a keze nyoma, és minden rajz egységes volt. A felirat a bejárat fölött – *What a man does, that he has* (amit az ember megcsinál, az az övé) – biztatás a fiataloknak arra, hogy ne másolják a Mestert, és valósítsák meg a dolgaikat.

Rangot jelentett és jelent ma is Taliesin-munkatársnak lenni. Sokan vannak az USA-ban és szerte a világon, kb. ezerre tehető aszámuk. William Wesley Peters, John Rattenbury, Paolo Soleri, Phil Hawes, Donald Hoppen, Green and Green, John Howe,

Tom Casey, Elizabeth Wright, E. Fay Jones, John Lautner, Stephen Nemtin, Anthony Putnam, Louis Wiehle, Drexler, John Lloyd Wright, Eric Lloyd Wright és még sorolhatnánk a tanítványok neveit. Nálunk szinte ismeretlenek, pedig kiváló építészek.

Kivonulás a városból,

a Broadacre-gondolat a gyakorlatban

Wright a harmincas évek elején dolgozta ki a *Broadacre-City* gondolatot. Úgy találta, a városok hagyományos centralizációja a jövőben szükségtelen és környezetpusztító, ezért a decentralizálás mellett szállt síkra. A belső törvényre alapozott ember hozhatja létre az Élő Várost (Living City), mely lakható, működőképes, fenntartható és környezetbarát. A Broadacre City-nek több előképe volt, az egyik a Whitman-vízió a demokráciáról, az új ember városáról. Walt Whitman úgy gondolta, hogy a jövő városát nem a pénz, a gazdaság, a kereskedelem, a pozíció vagy a lélekszám teszi naggyá, hanem az ott lakó emberek nagysága. Nyilván hatottak Wright-ra Arthur-király legendái, a Tao faluközösségei és az ősi kelta falvak. Wright úgy gondolta, a modern városlakó elhagyja a várost, de magával viszi a város összes előnyét, a kultúrát és a civilizációt, és többletként megkapja a természet szépségeit, a napfényt, a zöldet, a jó levegőt, az öselemeket és a panorámát. Ezt az új környezetet fel kell építeni, és fenn is kell tartani, meg kell tölteni tartalommal.

Amikor Wright megkapta az AIA (Amerikai Építészek Szövetsége) aranyérmét, az indoklásban többek között ez állt: Wright megnyerte az emberek szívét. Egy új építészgeneráció került ki a kezei alól, akiket személyes példájával bátorított egy új építészeti ideál megélésére, szépség és harmónia megteremtésére, akik nem utánczóik, hanem az igazság szolgálói. Az élet Taliesinben az új ideák szellemében folyt, ezért a tevékenységeket ritmikusan váltogatták. A fizikai munkát a szellemi követte, a dolgos hétköznapokat a vidám hétvége. Az amúgy elkülö-

nülten élő közösség időnként kinyitotta kapuit, és nyílt napokat rendezett, ahol vendégül látták Spring Green érdeklődő lakóit, vagy a távolabbról jövöket. Pezsgő szellemi és kulturális élet zajlott Taliesinben, követték a világ eseményeit. Az elméletet a gyakorlat követte. Itt valósították meg azokat az elveket, amelyeket Wright a Usonian életmód és a Broadacre City elképzelésben kifejtett. Fontos volt, hogy a hallgatók elméleti és gyakorlati tevékenységet is folytattak, fenntartották a gazdaságot, üzemeltették az épületeket, főztek és mostak, színházi előadásokat szerveztek, komolyzenei koncerteket adtak, építkeztek és bútorkat készítettek, dolgoztak a földeken, és tervezték a házakat. A hallgatók, tanítványok évekig, évtizedekig maradtak. Sokan családot alapítottak és itt ragadtak, mások elmentek és önálló életet (virágzó praxist) kezdtek máshol.

Wright biztos volt abban, hogy a házaknak ugyanúgy különbözöknek kell lenniük, mint a tulajdonosaiknak. A házaknak ki kell fejezniük az egyéniséget és szebbé kell tenniük a környezetüket, együtt kell élniük a klímával, és helyi anyagokat kell használniuk. Wright organikusán épített. *A gyönyörű épületek szellemileg megragadott valódi organizmusok, a legjobb technológiát felhasználó inspirált műalkotások.* Wright házai szolgálják a benne lakókat, és mindenki szellemi szintjét emelik. Taliesin Wright névjegye, személyes életének kerete, joggal nevezhető *köbe írt életrajznak*, mely kulcsot ad Wright életművéhez. Különösen fontos nekünk, magyaroknak megismerni életútját és műveit, mert olyan úton járt előttünk, amiből sokat tanulhatunk. Amerika itt van, de ismernünk kell a másik Amerikát is, és számunkra is inspiráló forrás, erőt adó bizonyosság, hogy lehet másképp is építészetet csinálni. (szerző felvételei)

